

E számunk szerzői

Czakó András István (SZTE, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék, földrajz-történelem osztatlan tanárszakos pedagógus, általános iskolai történelemtanár),

Dankova Sabina (Bél Mátvás Egyetem BTK, Történelem Tanszék, PhD hallgató),

Erdélyi Virág (ELTE BTK Atelier Interdiszciplináris Történelmi Doktori Program, PhD hallgató),

Sinka Viktor Róbert (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató),

Szabados János (SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar egyetemi adjunktus, HUN-REN-SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport tudományos munkatárs)

BTK = Bölcsészettudományi Kar, ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem,
SZTE = Szegei Tudományegyetem

*

Lapunkat támogatták

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

David Ungnad von Sonnegg (1535–1600)

Österreichische Nationalbibliothek, Wien https://www.europeana.eu/hu/item/92062/BibliographicResource_1000126134724

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány

Nyomta és kötötte: Fellini Kft.

Felelős vezető: Marosi Attila

ISSN 1217-8020 (Nyomtatott)

ISSN 1588-0516 (Online)

Tartalom

Tanulmányok

Sinka Viktor Róbert

Habsburg követváltás Konstantinápolyban Dávid Ungnád jelentése alapján (1586) 439

Czakó András István

A Habsburg–oszmán határvidék helyi méltóságainak disszimulációs stratégiái (1625–1629) 453

Szabados János

Illey János küldetése Tirjáki Haszán budai pasához 1613 tavaszán
(*Adalékok Báthory Gábor és Bethlen Gábor vetélkedésének történetéhez*) 483

Sabina Dankova

Kommunikáció és híráramlás Balassa Judit levelezésében
a 17. század második felében 509

Erdélyi Virág

A kora újkori udvari kultúra forrásainak feltárása és közreadása
a dualizmus korában 529

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXXI. évfolyam

2024. 4. szám

SABINA DANKOVÁ

KOMMUNIKÁCIÓ ÉS HÍRÁRAMLÁS BALASSA JUDIT LEVELEZÉSÉBEN A 17. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN*

A kora újkort általában az információs és kommunikációs forradalom időszakaként szokás számon tartani. A történelmi Magyarország esetében ez zavaros hadi és politikai eseményekkel teli korszak volt, amelyek a lakosság összes rétegének életét befolyásolták. A gyorsan változó helyzet ösztönözte a kommunikációs hálózatok fejlődését. Új lehetőségek jelentek meg az utazás és a térképezés területén, valamint a kommunikációs médiumok újításai is, amelyek az információterjesztés új eszközeinek (nyomatás, postaszolgálat) megjelenésében és elterjedésében nyilvánultak meg.¹

A levelezés továbbra is megőrizte kiemelkedő helyét az információcsere folyamatában. Európa-szerte drámaian megnőtt a levelek mennyisége. Ugyanakkor a kommunikációban résztvevők száma is radikálisan megnőtt, köztük a nők is, amit az írás és olvasás képességének elterjedése, valamint az írástudás szintjének emelkedése eredményezett. Az írásbeliség szélesebb körben való térhódítása maga után vonta az anyanyelviség elterjedését, ami következtében a latin nyelv használata a hivatalos levelezés néhány kategóriájára korlátozódott.²

Az információ birtoklása fontos volt a nemesi feleségek számára, akik férjük távollétében az uradalmak igazgatásával foglalkoztak, amihez hozzá tartozott lakosság biztonságának biztosítása is az esetleges oszmán, kuruc vagy egyéb felfegyverzett csoportok támadásaival szemben.³ A nemesség levelezése nemcsak a történelmi események kutatásában jelent értékes forrást, hanem a kommunikációtörténet és a hírek áramlásának folyamata szempontjából is. A tanulmány

* The study is an output of the grant project VEGA 1/0148/24 Power, spiritual and intellectual elites of the Mohács period in Hungary. A szöveghez fűzött észrevételeiért Balogh Zsuzsánnának tartozom köszönettel.

- 1 Čičaj, 2015. 9. p.; Horváth, 2010. 3–4. p.; a nyomtatott információ értékéről: G. Etényi, 2012. 122–143. p.; a nyomtatás jelentőségéről a kora újkorban: Eisenstein, 2005. 3–12. p.; Dover, 2021. 149–190. p.; a nyomtatott média érzelmekre gyakorolt hatásáról: Racaut, 2017. 251–254. p.; a postaszolgáltatás fejlődéséről és működéséről a kora újkorban: Kamody, 1985. 14–30. p.; Hopp, 1974. 513–516. p.
- 2 James, 2017. 121–124. p.; Del Lungo Camiciotti, 2014 a. 18–20. p.
- 3 G. Etényi, 2012. 122. p.; Duchoňová, 2015. 19–24. p.

Balassa Judit (1630 körül–1685 körül) levelezésének elemzésével a kommunikáció jellegére és az üzenetközvetítés mechanizmusára összpontosít. Balassa Judit férje, I. Koháry István (1616–1664) váratlan halála után a Hont vármegyében elhelyezkedő csábrági és szitnyai uradalmakról gondoskodott. A családi birtokok igazgatásához szükséges volt, hogy kellőképpen tájékozott legyen az aktuális helyzet alakulásáról, különösen a határvidék közelsége miatt.

A tanulmány célja egy arisztokrata hölgy levelezésének elemzése alapján kultúrtörténeti szempontból vizsgálni a mindennapi élet szintjén megnyilvánuló kommunikáció folyamatát és gyakorlatát.⁴ Mivel a hírek értéke a mennyiségüktől, gyorsaságuktól, pontosságuktól és hitelességüktől függött, a tanulmány is ezekre a szempontokra nézve közelíti meg a témát. Ebből kifolyólag elsősorban Balassa Judit kommunikációs terére és hálózatára összpontosítottam a levelezése volumene és térbelisége alapján. Értékeltem továbbá a híráramlás gyorsaságát és módjait, számításba véve a mindennapi gyakorlatot és szokásokat. Végül foglalkoztam az információk hitelességének kérdésével, figyelembe véve a korabeli személyek reakcióit, a hírek befogadását és értékelését.

A kommunikáció volumene és térbelisége

A kutatáshoz szükséges leveleket sikerült több helyről összegyűjteni. A meglelt forrásbázis túlnyomó része a Besztercebányai Állami Levéltárban elhelyezett Koháry-Coburg család levéltárához tartozik.⁵ Balassa Judit néhány levele a Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában töredékes állapotban fennmaradt Koháry család levéltárában is meglelhető.⁶ Emellett sikerült néhány forrást más családok levéltárából is összegyűjteni.⁷ A Koháry család levelezésének részleteit Thaly Kálmán tette közzé, amelyek közül pár darab Balassa Judithoz köthető.⁸ A

4 A tanulmányban szlovák kutatók kurrens eredményeire támaszkodom. A kora újkori kommunikációs gyakorlat sajátosságainak áttekintését Viliam Čičaj foglalta össze (Čičaj, 2015), az információáramlás folyamatát pedig a kora újkori arisztokrácia körében Diana Duchoňová (Duchoňová, 2014, 2015) és Anna Fundárková vizsgálta (Fundárková, 2014).

5 Štátny archív v Banskej Bystrici (=ŠABB), fond Koháry-Coburg (1241) 1324–1945 (Koháry-Coburg családi levéltár) (f. KC).

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) P 2257 Családi fondtöredékek, 667 Koháry család, 1–6. Koháry Istvánné Balassa Judit, 1663–1668.

7 MNL OL P 707 Zichy család zselői levéltára (1527–1946), XXXII. sorozat; MNL OL P 125 Esterházy Pál (1635–1713).

8 *Thaly*, 1872. 238–259. p.; *Thaly*, 1876. 384–395. p.

kutatáshoz felhasznált források száma természetesen nem végleges, viszont ez a forrásanyag feltételezhetően tartalmazza a Balassa Judittal kapcsolatos legjelentősebb elérhető dokumentumok nagyobbik részét. Emellett a további levéltári kutatások egyéb gyűjteményektől származó anyagokkal bővíthetik a források listáját. A jelenleg rendelkezésre álló levelezés 1654-től 1684-ig terjed. A levelek nagyobb része I. Koháry István 1664-ben bekövetkezett halálát követően íródott, így Balassa Judit özvegyiségének időszakát fedi le.

Balassa Judittól a kutatás jelenlegi fázisában 148 levél áll rendelkezésre. A misszilisek többsége írődeák által íródott, teljesen sajátkezű levelek közül csak néhány darab maradt fenn. Sokkal gyakoribb viszont a diktált levelekhez hozzáadott sajátkezű utóirat (38 eset). Balassa Judit fennmaradt levelezésének túlnyomó többsége a családi birtokok központjaiból származik: a levélállomány több mint háromnegyede Csábrág és Szitnya váraiban keletkezett. Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni azt a tényt is, hogy a misszilisek tizedén nem szerepel helyjelölés. A levelekből kivonható adatok alapján hozzávetőlegesen felvázolható Balassa Judit 1654 és 1684 közötti élettére.⁹ Nyilvánvaló, hogy ebben az időszakban ideje legnagyobb részét a Honti vármegyében töltötte. Ezen kívül az ügyei intézésekor vagy látogatások alkalmával megfordult még a Nógrádi, Pozsonyi, Nyitrai, és Komáromi vármegyékben, valamint Bécsben is.

Balassa Judit a fennmaradt leveleit megközelítőleg 95%-ban családtagoknak címezte. Ezek közül is a misszilisek túlnyomó többsége (117 darab) legidősebb fiának, II. Koháry Istvánnak (1649–1731) íródott. Más családtagoknak vagy rokonoknak írt levelekből, mint például férjének, I. Koháry Istvánnak (1616–1664), sógorának — és egyben az egyik legfontosabb támaszának — Baranyay Tamásnak (?–1674), vagy a többi gyermekének¹⁰ írott levelekből sajnos jelenleg csak néhány példány ismert.

A Balassa Juditnak címzett levelekből jelenleg 129 darabot sikerült különböző gyűjteményekből összegyűjteni. Ez a levelezés, amely 1658 és 1684 között íródott, szintén nagy arányban, mintegy 80%-ban családi eredetű. A legtöbb

9 Az élettér nem csupán a statikus fizikai teret jelöli, hanem egy olyan folyamatot, amely a mindennapok során szüntelen formálódik. Ebben az értelmezésben a tér egy kapcsolat vagy kölcsönhatás, amelyet a matéria (fizikai hely, táj, építészet), az emberek és tevékenységük az adott helyen, a korszak, valamint a társadalmi normák és az ezekhez kapcsolódó kulturális jelentések alkotnak. Ez az értelmezés alapján az élettér csak a nevezett elemek aktív összekapcsolásával jön létre. *Barclay*, 2017. 20–23. p.

10 Koháry Istvánnal való házasságából 6 gyermeke született: II. István (1649–1731), Judit (1650–1718), Imre (1652–1681 után), Farkas (1654–1704), I. János (1657–1696) és Gábor (1659–1683 után).

misszilis fiától, II. Koháry Istvántól származik (44 darab), de fennmaradtak levelek az édesanyjától, Bosnyák Judittól (1611–1680), vagy a húgától, Esterházy Zsigmondné Balassa Emerenciától (163?–1699 után) is. Figyelembe véve, hogy Balassa Judit levelezése elsősorban arisztokrata környezetéből származik, leggyakrabban olyan helyszínekről íródtak, amelyek ezen elit társadalmi csoportba tartozók lakhelyei voltak, vagy ahol egyéb indokokból (például látogatás, tanulmányok végzése, hivatal betöltése) tartózkodtak. Ezért származik a levelezés csaknem egyharmada Fülekről, ahol fia, II. Koháry István szolgált főkapitányként. De kapott leveleket Nagyszombatból, Nagyudváról,¹¹ Pozsonyból és Bécsből is. A kommunikációs partnerek térbeli elhelyezkedése nagy részben megegyezik Balassa Judit életterével. Ebben a közös kommunikációs térben, amelyet a kommunikációban résztvevő partnerek kölcsönös levelezéssel hoztak létre, releváns információk cseréjével fejezték ki közelségüket, és empatikus kapcsolatot építettek a családi vagy társadalmi kötelékük megerősítésének érdekében.¹² Az arisztokrata kommunikációs partnerek fontos tényezőnek számítottak Balassa Judit szempontjából, mivel az előnyös társadalmi helyzetüknek köszönhetően könnyebben juthattak fontosabb hírekhez és továbbíthatták azokat az ő számára. A hivatali vagy katonai tisztséget betöltő személyeknél kulcsfontosságú volt a pontos, gyors és hiteles hírek beszerzése, ugyanakkor nagy jelentőséggel bírtak az elit társadalmi rétegbe tartozó családtagok és rokonok kapcsolatrendszerei is.¹³

Balassa Judit fennmaradt levelezése túlnyomó része családi és közeli rokoni környezetből ered, viszont a kora újkorban a magán- és a hivatalos kommunikáció közötti határvonal nem volt szigorúan megszabva.¹⁴ A vizsgált levélállományba tartozó levelezés általában egyoldalú, azonosítható válaszlevelek csak kivételes esetekben bukkannak fel, ami ugyanakkor arra utal, hogy sok misszilis az idő folyamán elveszett vagy megsemmisült. Azonban tekintettel arra, hogy a levelek a kommunikáció eszközei voltak, amelyek a beszélt nyelvet helyettesítették távollét esetén, azokban az időszakokban vagy élethelyzetekben (például ünnepek alatt), amikor a kommunikáló partnerek együtt voltak, levelek értelemszerűen nem keletkeztek. Ezzel kapcsolatban még fontos hozzáfűzni, hogy a korszak emberei a személyes kommunikációt tartották hitelesebbnek,¹⁵ ezért a szóbeli beszélgetést

11 Nagyudva, 1899-ig Nagy Ugyics, ma Udiča része.

12 *Del Lungo Camiciotti*, 2014 b. 135. p.

13 II. Koháry István kapcsolatrendszeréről: *Komjátí*, 2010. 113–140. p.; a család politikai és rokoni kapcsolatairól: *Hajzer-Möldi*, 2018. 51–55. p.

14 *Fundárková*, 2014. 68. p.; *Duchoňová*, 2015. 19, 31. p.; *Daybell*, 2012. 109. p.

15 Gary Schneidert idézi Erdélyi Gabriella: *Erdélyi*, 2020. 11. p.

részcsitettek előnyben, hogyha ezt a helyzet lehetővé tette: „[...] *nem akarok sokat írnia az végett, hogy magadat várlak.*”¹⁶

A kora újkorban a leveleket nem tartották a címzett privát tulajdonának. A levelezés tartalma alapján több alkalommal megtörtént, hogy egy konkrét személynek címzett levelet valaki más nyitott fel. Így cselekedett Balassa Judit, aki a sógora, Baranyay Tamás levelét bontotta fel: „*P. S. az kegyelmed levelét nagy bizalomba felszakasztottam, kegyelmedtől bocsánatot várok.*”¹⁷ Ugyan így járt el II. Koháry István is egy édesanyjának szóló levéllel, amit a címzett nem is kifogásolt: „*Az levelet hogy felszakasztottad, miért bánám, [...] felszakaszthatod más-kor is [...]*”¹⁸ Ez a gyakorlat nem korlátozódott a családtagokra és a közelebbi rokonságra. Balassa Judit a szélesebb rokonságába tartozó Perényi Ágnes levelét (sőt, egy skatulyáját is) felnyitotta, aki viszont ezért nem neheztelt rá.¹⁹ Figyelem-be véve, hogy ezekben az esetekben engedélyt vagy bocsánatot csak utólagosan kértek, a levél felbontásához nem volt szükséges a címzett előzetes beleegyezése. Az engedély- vagy bocsánatkérésnek így nem volt valódi jelentősége. Az viszont nem volt elfogadható, ha a levelet egy teljesen kívülálló személy bontotta fel.²⁰

Ez a felfogás megmutatkozik a mások levelei olvasására tartott igényen is. Balassa Judit betekintést kért a fiai közötti levelezésbe, mivel neki nem jött levél: „[...] *hanem neked írt levelét ide küld [...] megolvastán azon levelet megint kezéhez küldöm.*”²¹ Ez az igény nemcsak a családtagok egymás közti levelei olvasására terjedt ki, hanem a háztartásba tartozó személyek leveleire is: „*Tegnap megolvastam leveledet, amelyet András deáknak íráttál [...]*”²² Ebben a korszakban a leveleket nem tekintették teljesen privát tulajdonnak még akkor sem, ha a levelet nem több személynek, hanem csak egy embernek címezték.

16 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1677. augusztus 15. ŠABB, f. KC V., no. 15489.

17 Balassa Judit levele Baranyay Tamásnak, Csábrág, 1665. május 7. MNL OL P 707., XXXII. sorozat, no. 51.

18 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1678. május 23. ŠABB, f. KC IV., no. 2309.

19 Perényi Ágnes levele Balassa Juditnak, Zólyom, 1678. június 22. ŠABB, f. KC V., no. 4785.

20 Balassa Judit egy alkalommal a Füleki alkapitányt, Béltéky Pált gyanúsította egy levél felnyitásával, akinek a posztjából kifolyólag csak hadi levelezést volt szabad elolvasni. A bárónő szerint az ilyen cselekvés nem volt az alkapitány részéről elfogadható. Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1674. július 01. ŠABB, f. KC IV., no. 1514.

21 Balassa Judit levele Koháry Farkasnak, Szitnya, 1681. december 29. ŠABB, f. KC IV., no. 1015.

22 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1681. április. ŠABB, f. KC IV., no. 1641.

A leveleket csoportos megfogalmazása sem volt kivételes jelenség. Ez a gyakorlat nemcsak a hivatalos levelek megírásában nyilvánult meg.²³ Távollét esetén a levelet lezáratlanul küldték el egy bizalmas személy kezébe, hogy az a tartalmat kiegészíthesse,²⁴ esetleg értékelje a megírt levél megfogalmazását.²⁵ A korabeli csoportos gyakorlatok mellett a magánélet új felfogása még csak alakulóban volt. A folyamat eredményeképp a levelezést egyre inkább szingulárisnak, a címzett tulajdonának tekintették.²⁶

A híráramlás gyorsasága

A levelezésből nyert adatok alapján észrevehető, hogy a hírvívő által megtett napi átlagtávolság értéke változókéony volt. Ami viszont bizonyos, hogy a napi átlag elérhette a 60 km-es távolságot, ami miatt feltételezhető a lovas küldöncök alkalmazása, amire az egyik levélben utalást is tettek.²⁷

23 Gerhard Pál levele Balassa Juditnak, Korpona, 1665. március 14. ŠABB, f. KC V., no. 7517.

24 „[...] *ha Orbán Istvánnak írnyá fogsz, az levelét csak nyitva küld kezemhez, és ahol madarokról leszen emlékezeted, numerusra való helyet hagynál, amennyire szerét tehetek, megíratnám aztán a számát [...]*” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1680. február 17. ŠABB, f. KC IV., no. 1597.

25 „[...] *im irtam egy levelet neki, ha akarod, add meg neki mit irtam, ha nem jó, tiszta papírost is küldöttem.*” Balassa Judit levele Koháry Farkasnak, Szitnya, 1681. december 31. ŠABB, f. KC IV., no. 2297.

26 Daybell, 2012. 145. p.

27 „*Csábrágban szóló levelemet előb be nem küldhettem [...] az szolgálómat be nem mertem küldeni, netalán megfosztották volna, vagy az lovát is elvonták volna tőle.*” Koháry Farkas levele Balassa Juditnak, Rajka, 1683. május 12. ŠABB, f. KC IV., no. 1077.

1. táblázat. *A levélkézbesítés gyorsasága*²⁸

Kiinduló-pont	Cél	Cca. km ²⁸	Dátum	Idő (nap)	Átlag km/nap	Elhelyezés
Csábrág	Pozsony	185	1664. szeptember 19–26.	7	26,43	ŠABB, f. KC IV., no. 1022
Szentantal	Vedrőd	127	1668. július 20–24.	4	31,75	ŠABB, f. KC IV., no. 1039
Csábrág	Murány	126	1666. augusztus 31–szeptember 2.	2	63	ŠABB, f. KC V., no. 12383
Szécsény	Nagy-surány	118	1663. június 28–július 2.	4	29,5	ŠABB, f. KC IV., no. 1020
Dobronya	Szitnya	30	1678. október 10.	0,5	60	ŠABB, f. KC IV., no. 1070

Az úthálózat és hidak minősége, állapota és kiterjedése fontos tényezőknek számítottak a levelek kézbesítésének folyamatában.²⁹ A korszak folyamán változás történt a tér érzékelésében is, amely következtében a tér nemcsak kitágult, de rendezetté, átláthatóvá vált.³⁰ A tér érzékelésének lényeges része volt a táj, domborzati viszonyok észlelése is, ami megnyilvánult lényeges döntések hozásakor is: „[...] *amint észreveszem, Nagyszombat tájáról könnyebben esik bort ide hozni, hogy semmint Gyöngyösről, nem lévén annyi hegy, völgy, mintha Gyöngyösről ide hoznák [...]*”.³¹

Az utak állapota is fontos szempontnak számított a hírközlés folyamatában. A vizes, sáros úton baleset érhetett az óvatlan hírvivőt, ugyanúgy, mint II. Koháry Istvánt, aki lovasbalesetet szenvedett az utak rossz állapota miatt.³² A kedvezőtlen időjárás nemcsak a híráramlás lassulását okozhatta, hanem a közlekedés teljes

28 Becsült úttávolság.

29 *Daybell*, 2012. 111. p.

30 *Horváth*, 2010. 7–9. p.

31 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1680. augusztus 27. ŠABB, f. KC IV., no. 2308.

32 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1682. március 31. ŠABB, f. KC IV., no. 2295.

leállítását is, ahogy az Balassa Péter esetében is megtörtént, amikor a sűrű eső miatt kénytelen volt az utazását megszakítani és megszállni Stefultón.³³ Azonban nemcsak a baleset elkerülése miatt volt fontos az aktuális időjárás figyelembevétele. Megesett, hogy egy fontos levelet a rossz időjárásra nézve nem küldtek ki az épsége megőrzése érdekében: „*ÉN az török levelet el nem küldöttem, gondolván azt, hogy vagy eső, vagy mi miatt el ne romoljon [...]*.”³⁴

Az utak biztonságára nagy befolyást az aktuális hadi és politikai helyzet is gyakorolt. Az 1660-as évek elején történő sikeres hódítások következtében az oszmán egységek könnyebben hatolhattak be a kora újkori Magyarország területére.³⁵ A török portyázások mellett veszélyt jelentett a különböző felfegyverzett csoportok jelenléte is, akárcsak az 1670-es évektől folyamatosan növekvő kuruc mozgalom.³⁶ A levelek is tükrözik az útra keléstől való félelmet az esetleges rablótámadások miatt.³⁷ Ez a félelem nem volt indokolatlan. Balassa Judit egy levélben számolt be egy hírvivőt ért erőszakos támadásról: „*Egyéb hírt nem beszélt az az paraszt ember, hanem Szentgyörgynél³⁸ [...] levelek[et] vivő egy embert tolvajok megöltek, szemével látta, hogy eltemetik.*”³⁹ Ezért ha az utazni készülő személy időben szerzett tudomást a lehetséges fenyegetésről, megszakíthatta az útra kelést és kivárhatta a veszély elmúlását: „*[...] de minthogy sok török hírt hallok, aki nem tudom igaz-e, bementem Korponára, hogy ne mondják az emberek, ellenségtől hogy szaladok, de miként egy keveset megcsendesedik [a helyzet], Isten segítségéből indulok [...]*.”⁴⁰ Azonban nem csak az eddig említett veszélyforrások jelenthettek potenciális kockázatot. A levélvivőt a császári had is kifoszt-

33 Stefultó (Štefultov) vagy Istvánháza ma Selmecbánya része. Balassa Péter levele Balassa Juditnak, Stefultó (Istvánháza), 1678. szeptember 30. ŠABB, f. KC IV., no. 1069.

34 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szentantál, 1675. július 22. ŠABB, f. KC IV., no. 1534.

35 Nagyarad 1660-ban került oszmán kézre, Érsekújvárt 1663-ban foglalták el. Az 1664-ben kötött vasvári béke nagymértékű felháborodást váltott ki a magyar társadalom összes rétegében az ország érdekeinek figyelmen kívül hagyása miatt. Az ellenállás a Habsburg-hatalom elleni szervezkedésbe torkollott. Pálffy, 2021. 133–140. p., Komjátí, 2010. 113–114. p.

36 Pálffy, 2021. 167–175. p., II. Koháry István Füleki főkapitány szerepéről a kurucok elleni harcban: Komjátí, 2017. 51–72. p.

37 „*[...] fel küldtem az szekeret, elég nehezen mennek, féltik az marhájukat, négy hajdút kellett adnom vele.*” Balassa Judit levele Baranyay Tamásnak, Csábrág, 1665. július 15. ŠABB, f. KC V., no. 15517.

38 Szentgyörgy (Svätý Jur) Pozsony vármegyéhez tartozott, ma város Szlovákiában.

39 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1674. július 1. ŠABB, f. KC IV., no. 1514.

40 Balassa Bálint levele Balassa Juditnak, Korpona, 1670. október 5. ŠABB, f. KC IV., no. 1045.

hatta, ahogy azt Koháry Farkas is feljegyezte a már korábban idézett levelében: „*Csábrágban szóló leveletem előbb be nem küldhettem, mivel az német tábor költözött, az szolgámat be nem mertem küldeni, netalán megfosztották volna, vagy az lovat is elvonták volna tőle [...]*”⁴¹

A válaszadás a kommunikáció fontos részét képezte. Balassa Judit levelezésében észrevehető, hogy a kommunikációs partnerek a választ viszonylag hamar, általában 3 napon belül megírták, ami viszont inkább a mindennapi gyakorlatot tükrözi és nem tekinthető társadalmi normának. Azonban a később keletkezett válasz esetén illendő volt megmagyarázni, mi okozta a késlekedést: „*Vettem az kegyelmed levelét, melyre hogy későbben adhatok választ, meg bocsásson, mint-hogy praefectusomhoz kellett azon kegyelmed levelét küldenem közlésre, avval haladott.*”⁴² A válaszadást természetesen elvárták. Ezt néha közvetlenül ki is fejezték a levélben: „*Választ várván, kívánom Isten éltesse nagyságodat.*”⁴³ De egyéb nehezményező kifejezések is ezt bizonyítják: „*Kedden választ nélkül jött [...]* oda járó emberem, eleget nehezteltem, hogy mert választ nélkül jönni, [...]”⁴⁴

Úgy tűnik azonban, hogy Balassa Judit sem írt minden esetben választ. Fia, II. Koháry István levélben hívta fel a figyelmét, hogy Wesselényi Ferenc nádor, aki egyébként Balassa Judit nagybátyja volt, levelet küldött a számára, amire viszont választ nem kapott: „*[...] palatinus uram ő nagysága is írt már mellette nagyságodnak, s nagyságod csak választot sem adott ő nagyságának, tudom bizony nem vette nagyságodtól jónéven, [...]*”⁴⁵ Ebben az esetben azonban lehetséges az is, hogy a nádor levelét egyszerűen nem kapta kézhez. Szokás egyébként nem szabta meg a válaszlévél kötelező kivárást. Ha a helyzet alakulása úgy hozta, egyszerűen újabb levelet küldtek a címzettnek.⁴⁶

A saját levél küldése mellett az információáramlás folyamatának fontos részét képezték a levélmásolatok, illetve más személyek, például családtagok levele-

41 Koháry Farkas levele Balassa Juditnak, Rajka, 1683. május 12. ŠABB, f. KC IV., no. 1077.

42 Széchy Anna Mária levele Balassa Juditnak, Murány vára, 1667. október 27. MNL OL P 2257, 667., 1–6., no.12.

43 Pápay György levele Balassa Juditnak, Füleek, 1665. február 25. ŠABB, f. KC IV., no. 1089.

44 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Pozsony, 1680. november 22. ŠABB, f. KC IV., no. 1636.

45 II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Bécs, 1666. december 26. ŠABB, f. KC I., no. 962.

46 Például: „*úgy tudom két rendbeli levelet is írtam vala kegyelmednek az elmúlt napokban, nem tudom, ha vötte-i kegyelmed leveletem, [...]*” Balassa Emerencia levele Balassa Juditnak, Galánta, 1669. augusztus 24. ŠABB, f. KC V., no. 5715.

inek továbbítása is.⁴⁷ Ezen felül a levelek küldése alkalmat nyújtott különböző tárgyakat kézbesítésére is,⁴⁸ ami a családtagok közötti gondoskodást tette lehetővé a távolság ellenére. Balassa Judit levelei tükrözik, hogy a családtagok egymás közt többek között pénzt és ruházatot,⁴⁹ élelmet és fűszert,⁵⁰ gyógyszert,⁵¹ de fegyverzetet⁵² is küldözgettek.

A levélküldés módjai

A gyakorlatban a levelezőpartnerek az időzítéstől, a körülményektől és a sürgősségtől függően különböző módszereket alkalmaztak a levelezés továbbítására. Balassa Judit és levelezőpartnerei a levélkézbesítés 3 általános, a korszakban megszokott módját alkalmazták. Ezek voltak a követ, posta, vagy a helyzetből adandó „alkalmatosság” általi kézbesítés.⁵³

Azok, akik megengedhették maguknak, saját embereik által továbbították leveleiket. Ezért nem meglepő, hogy a követek küldése a leggyakrabban alkalmazott szállítási módszer a társadalmi elitek körében.⁵⁴ Magánküldöncök alkalmazása esetén fontos tényező volt a kiküldött személyek megbízhatósága.⁵⁵ Ezért is bízta Baranyay Tamás Balassa Juditot, hogy egy fontos ügyben írt két

47 Például: „*Horváth Andrástól egy levelet hoztak nagyságodnak, ezen alkalmatossággal elküldöttem.*” Koháry Farkas levele Balassa Juditnak, Csábrág, 1681. december 17. ŠABB, f. KC IV., no. 1072.

48 *Daybell*, 2012. 141. p.

49 „*Ez minapis küldöttem levelet, fejér ruhát, és egynéhány pénst, [...]*” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1666. június 11. ŠABB, f. KC IV., no. 1424.

50 Egy alkalommal a fiának küldött többek között mandulát, mazsolát, különbféle gyümölcsöt, sáfrányt, nádcukrot, kenyeret és tortára való lisztet. Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1679. július 04. ŠABB, f. KC IV., no. 1585.

51 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1678. március 16. ŠABB, f. KC IV., no. 1564.

52 Például kardot lódingal és szablyát tarsollyal együtt. II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Bécs, 1666. augusztus 20. ŠABB, f. KC IV., no. 1032. A levelet közzétette Thaly Kálmán: *Thaly*, 1876. 389–393. p., 5. számú levél.

53 *Mikó*, 1896. 4–5. p., *Daybell*, 2012. 109. p.

54 *Brayshay*, 2016. 49–50. p.

55 *Daybell*, 2012. 19., 144. p.

levelet „emberséges”, vagyis becsületes szolgálója által küldje meg.⁵⁶ A szolgáltatásaik rendszeres igénybevétele is arra utal, hogy a megbízható hírvivőket megbecsülték.⁵⁷ Ezen felül az értékes tárgyak küldését is csak megbízható emberekre bízták: „[...] a kézíjat elküldöttem volna, de bizonyos emberem nem lévén, nem küldhettem el, mihelyt találkozik jó alkalmatosságom, azt is elküldöm.”⁵⁸

A levélküldésre szolgálókat, hajdúkat, parasztokat, „szegény embereket” alkalmaztak. A követek neveiről viszont általában nem tettek említést. A hírvivő személye ezért csupán kivételesen ismert, mint például az András deáknak nevezett íródeák esetében,⁵⁹ vagy egy bizonyos Fekete Istókéban, akiről több említés is esett 1671 és 1677 között.⁶⁰ Gyakran viszont név helyett csupán a személy származási helyét jegyezték fel, mint *bolyki, prencsfalusi, nyéki, zsitritói* vagy *apovai* ember.⁶¹

A levélírók ismerték a személyes küldönceiket, akik a rájuk bízott levelek átadásán kívül szóbeli jelentéseket, üzeneteket és híreket is továbbítottak. Maguk a levelezők is gyakran utaltak szóbeli üzenetekre.⁶² Ezzel a küldöncök a levelek hordozásának fizikai tevékenysége mellett maguk is az üzenetközvetítő médium részévé, a levelek „testi” kiterjedésévé váltak.⁶³

56 Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak, Pozsony, 1665. december 26. ŠABB, f. KC IV., no. 1027.

57 „Pénteken reggel érkezett leveleddel hozzád járó emberem [...]” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1679. július 16. ŠABB, f. KC IV., no. 1586.

58 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1664. július 17. ŠABB, f. KC V., no. 15486.

59 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1677. augusztus 24. ŠABB, f. KC IV., no. 1554.

60 Az első említés: II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Fülek, 1671. április 5. ŠABB, f. KC IV., no. 1047., az utolsó említés: Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1677. december 5. ŠABB, f. KC IV., no. 2314.

61 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1674. július 1. ŠABB, f. KC IV., no. 1514; Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1676. június 13. ŠABB, f. KC IV., no. 2315; Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1681. október 21. ŠABB, f. KC IV., no. 2303; Balassa Judit levele Koháry Jánosnak, Szitnya, 1683. április 1. ŠABB, f. KC IV., no. 1649.

62 „[...] értem írásodból, s az ember beszédéből jó egészségedet, [...]” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1674. november 14. ŠABB, f. KC IV., no. 1519; „[garam] szentbenedeki notarius írásbeli választot nem adott, hanem csak szóval üzent levélhordozó embertől [...]” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1680. augusztus 11. ŠABB, f. KC IV., no. 2292.

63 Daybell, 2012. 141. p.

A követeket nemcsak levélkézbesítés teljesítésére volt szokás kiküldeni, hanem információ beszerzése céljából is: „*Megint kegyelmedhez küldöttem ezen szegény emberemet, hogy írjon, mit hall az ő Felsege német táboráról [...]*”⁶⁴ Ezen felül az átutazók is a hírek fontos forrásai voltak: „*Úgy mondják az alsó várat is a Török bírja, olyan paraszt emberek, az kik odajártak török urukhoz.*”⁶⁵

Az említett erőszakos támadáson kívül egyéb veszély is fenyegette a magánküldöncöket és az általuk hordozott leveleket. A kézbesítendő leveleket el is kobozhatták, ami által a misszilisek idegen, illetéktelen kezekbe is kerülhettek, ami kihatott az öncenzúra mértékére.⁶⁶ Egy ilyen esetről tett említést Balassa Judit fiának írt levelében, amely során a beszercebányai parancsnok elkobzott két Szitnyára címzett levelet a család hírvivőjétől.⁶⁷

A korszak folyamán alkalmazott másik küldési mód az „alkalmatosság” volt. Ez azt jelentette, hogy utazás alkalmával a rokonok, ismerősök egymás közti üzenetet, levelet, vagy küldeményt szállítottak egyik helyről a másikra.⁶⁸

Ezen a szállítási eszközökön kívül lehetőség volt egy viszonylag új kézbesítési mód igénybe vétele is: a levelek postán való elküldése. A Habsburg-ház a 15. század végén kezdett hozzá saját postahálózatának kialakításához. A magyar postahálózat csak a 16. század közepétől kezdve kapcsolódott az európai postahálózathoz. Rendes postajarat minden vonalon hetente két alkalommal indult lovas futárokkal, akik egymást váltották az állomásokon. A fővonal által

64 Balassa Judit levele Románfalvi Farkas Györgynek, Csábrág, 1682. szeptember 8. MNL OL P 125., no. 6025.

65 Balassa Judit levele Románfalvi Farkas Györgynek, Csábrág, 1682. szeptember 8. MNL OL P 125., no. 6025.

66 *Daybell*, 2012. 19. p.

67 „*Az generálishoz járó ember megjött, én nem tudom mire érteni azt, hogy levél nélkül jött [...] azt mondotta, hogy [a generális] adott neki öt levelet, megparancsolván, hogy a hármat a beszerce[bánya]i comendantnak adja, a [kettőt] ide hozza, hogy Besztercére jött, ott csak azt a három levelet odaadta, de a comendant az több leveleket is elvitte tőle, eleget szidogatva, [...] megverni is akarta, eleget reménykedett, hogy az ide szóló leveleket adná vissza, de nem adta, levél nélkül jött.*” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1679. szeptember 1. ŠABB, f. KC IV., no. 1589.

68 *Mikó*, 1896. 6. p.; néhány példa: „[...] *nem tudom, hogy vötte-i kegyelmed leveletem, Esterházy Sándor uram vállalta vala magára innét Galántáról elmenvén, hogy megküldi kegyelmednek, mely alkalmatossággal küldöttem vala kegyelmednek félingre való gallérkakat is [...]*” Balassa Emerencia levele Balassa Juditnak, Galánta, 1669. augusztus 24. ŠABB, f. KC V., no. 5715; „*Azért ha kegyelmed valamit ír a nagyasszonynak [Bosnyák Juditnak], ő kegyelmének elviszem a kegyelmed levélét.*” Balassa Bálint levele Balassa Juditnak, Korpona, 1670. október 5. ŠABB, f. KC IV., no. 1045.

nem érintett helyre címzett leveleket a legközelebbi állomásig vitték, ahonnan gyalogos futárok gondoskodtak a kézbesítésről. A posta a hivatalos leveleket díjmentesen szállította, a magánlevelekért díjat szedett.⁶⁹ A postaszolgálat a gyors és effektív hírtovábbítás lehetőségét kínálta.⁷⁰ Ennek ellenére a tanulmányozott levelezés arra utal, hogy ezt a szállítási módszert csak ritkán, kivételes esetekben alkalmazták. Egy alkalommal, amikor Balassa Juditnak sietséggel kellett néhány Füleki levelet eljuttatni a fiához, a postaszolgálat igénybevételét javasolták a számára. A leveleket ezért az édesanyjának, Bosnyák Juditnak Nagyszombatba küldte azzal a kéréssel, hogy postázza el a Kismartonban vagy Bécsben tartózkodó fiának.⁷¹ A magánküldöncök preferálásában a személyes ismeretség, felelősség és megbízhatóság is fontos szempontok lehetnek.

A levelek kézbesítésével kapcsolatban fontos még megjegyezni, hogy az elküldésüket kivételes helyzetekben — mint például hadjárat idején — az is akadályozhatta, hogy nem állt semmilyen hasznavehető szállítási eszköz a rendelkezésre.⁷²

A hírek hitelessége

Az információ áramlása során számos valótlan hír is terjedt. Példaként említhetnénk azokat a híreket, amelyek Koháry István vagy az öccse, Koháry János ellenség általi elfogásáról vagy megöltéséről számoltak be, amelyek viszont később hamisnak bizonyultak.⁷³ Úgy tűnik, hogy a korabeli emberek is tisztában voltak azzal, hogy nem minden hír volt hiteles, ezért igyekeztek az igazolatlan információkat nem terjeszteni: „[...] *volnának más hírek, de minthogy bizonytalanok,*

69 *Kertész*, 2012. 9–10. p.

70 *Horváth*, 2010. 9. p.;

71 Balassa Judit levele Bosnyák Juditnak, Csábrág, 1674. október 27. ŠABB, f. KC IV., no. 2313.

72 II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Ombod, 1672. november 2. ŠABB, f. KC IV., no. 1052.

73 „*Az édes fiam felől is rossz hírem vagyok, hogy nincs életben, elveszett lövés miatt-e vagy másképpen.*” Balassa Judit levele Románfalvi Farkas Györgynek, Csábrág, 1682. szeptember 8. MNL OL P 125., no. 6025; „[...] *ki azt mondta, hogy az kuruczok elevenen fogtak el [...]*” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1680. február 17. ŠABB, f. KC IV., no. 1597; „*Szegény János öcsém csakugyan Makoviczán megholt.*” Koháry Farkas levele Balassa Juditnak, Csábrág, 1684. január 11. Közzétette Thaly Kálmán: *Thaly*, 1872. 239–240. p., 2. számú levél.

nem méltó, hogy irkáljon az ember, [...]”;⁷⁴ „[...] híreink újabban igen rosszak [...] melyekről, ha valóságosak lesznek, tudósítani el nem mulatom nagyságodat.”⁷⁵ Mivel az emberek tudatában voltak annak, hogy a beszerzett hírek nem minden esetben voltak valószerűek, az információkat kritikával fogadták, a híreket igyekeztek értékelni a hitelességük szempontjából. Egy eseményről Koháry István így írt: „[...] itt tíz féle képpen beszélnek [...]”.⁷⁶

A hírek minőségével kapcsolatban fontos még megjegyezni, hogy a pletykálgatás nagy népszerűségnek örvendett a kora újkori társadalomban is.⁷⁷ Nem meglepő, hogy a nagy visszhangot kiváltó események szóbeszéd és találgatások tárgyává váltak. Egy ilyen esetről tett említést Balassa Judit is egy levelében: „Nagyszombatból palatinusné [Széchy Anna Mária] felől ilyen hírt írnak, [hogy] ő Felsége azt üzenete volna neki, [hogy] a jószágába be nem bocsájtyák, hanem mégis hogy becsületesen legyen dolga, menjen klastromba [zárdába].”⁷⁸ Az összeesküvő Wesselényi Ferenc nádor özvegye ellen már ez időben folyt a vizsgálat, amely részét képezte a vagyona folyamatban levő lefoglalása is. Széchy Anna Mária Bécsi őrizetéből végül csak 1676-ban szabadult, és életét Kőszegen élte le.⁷⁹

Összegzés

A tanulmányban a kora újkori kommunikáció és információcsere adalékait vizsgáltam egy bárónő levelezése alapján. Az információ fontos értéknek számított a korabeli társadalom tagjai szemében, amelyet igyekeztek a lehető legtöbb forrásból beszerezni. Az információk elérésében a nemesség előnyt élvezett más társadalmi csoportokkal szemben. A hírek beszerzésének fontos eszköze a kommunikációs hálózatok létrehozása és fenntartása volt, ami a nők számára is rendelkezésre állt.

74 Bartakovich János levele Balassa Juditnak, Selmecebánya, 1665. június 11. ŠABB, f. KC V., no. 7514.

75 II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Fülek, 1673. augusztus 22. ŠABB, f. KC IV., no. 1056.

76 II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Nagyszombat, év nélkül (tartalma alapján 1670), április 20. ŠABB, f. KC I., no. 249; Soós, 2022. 107. p.

77 Fundárková, 2014. 76. p., Duchoňová, 2014. 27. p.

78 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1671. március 23. ŠABB, f. KC IV., no. 2316.

79 Jankovics, 2015. 407–409. p.

Balassa Judit levelezésével elsősorban családtagokkal és közeli rokonokkal tartotta a kapcsolatot, akik közül sokan fontos hivatalokat, katonai posztokat töltöttek be vagy jó kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, ezért fontos információforrások voltak a számára. A levelezés a kapcsolatok fenntartásának eszköze is volt, ami a családon belüli gondoskodást is lehetővé tette. A levelezés az információcserén kívül lehetőséget nyújtott ajándékok küldésére, rutinszívessegek és apró szolgálatok teljesítésére is, így a családtagok közötti gondoskodás és kapcsolat-ápolás fontos eszközeként is tekinthető.

A levélszállítás idejét befolyásoló meghatározó tényezők közé a földrajzi távolság és küldés módján kívül sorolható még az útrendszertől való állapot, minősége és kiterjedése, a táj, az aktuális időjárás és különböző fegyveres csoportok fenyegető jelenléte is.

A többféle rendelkezésre álló szállítási módszerek ellenére az arisztokrácia leggyakrabban a magánküldöncök szolgáltatásait vette igénybe. Ezen személyeknél olyan tulajdonságokat részesítettek előnyben, mint a személyes felelősség, a megbízhatóság, vagy az elővigyázatosság. A személyes ismeretségből kiindulva a hírvivők szóban is közvetítették uraik üzeneteit, akár bizalmas információkat is.

A kortársak tisztában voltak az információ értékével, és nagy jelentőséget tulajdonítottak a tájékozottságnak, de tisztában voltak az információhoz való óvatossággal és kritikus hozzáállás szükségével, ezért a bizonytalan híreket igyekeztek nem terjeszteni.

Felhasznált források és irodalom jegyzéke

Kiadatlan források

MNL OL P 125.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 125 Esterházy Pál (1635–1713).
MNL OL P 2257, 667., 1–6.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 2257 Családi fondtörödékek, 667 Koháry család, 1–6. Koháry Istvánné Balassa Judit, 1663–1668.
MNL OL P 707., XXXII.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 707 Zichy család zselői levéltára (1527–1946), XXXII. sorozat.

- ŠABB, f. KC I. Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Koháry-Coburg (1241) 1324–1945 (Koháry-Coburg család levéltár), pars I.
- ŠABB, f. KC IV. Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Koháry-Coburg (1241) 1324–1945 (Koháry-Coburg család levéltár), pars IV.
- ŠABB, f. KC V. Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Koháry-Coburg (1241) 1324–1945 (Koháry-Coburg család levéltár), pars V.

Kiadott források

- Thaly*, 1872. *Thaly Kálmán*: Koháry István rabsága történetéhez (újabb adatok). In: Századok 6. (1872) 4. 238–259. p.
- Thaly*, 1876. *Thaly Kálmán*: Koháry István tanuló-kori leveleiből. In: Századok 10. (1876) 5. 384–395. p.

Felhasznált irodalom

- Barclay*, 2017. *Barclay, Katie*: Space and place. In: Early Modern Emotions. An Introduction. Szerk.: Broomhall, Susan. London – New York, 2017. 20–23. p.
- Brayshay*, 2016. *Brayshay, Mark*: Conveying Correspondence. Early Modern Letter Bearers, Carriers, and Posts. In: Cultures of Correspondence in Early Modern Britain. Szerk.: Daybell, James – Gordon, Andrew. Philadelphia, 2016. 48–65. p.
- Čičaj, 2015. Čičaj, *Viliam*: Formálna a obsahová premena komunikačnej praxe v novoveku. In: Historické štúdie 49. Szerk.: Kodajová, Daniela. Bratislava, 2015. 9–18. p.
- Daybell*, 2012. *Daybell, James*: The Material Letter in Early Modern England. Manuscript Letters and the Culture and Practices of Letter-Writing, 1512–1635. Basingstoke, 2012. 357. p.

- Del Lungo Camiciotti*, 2014a. *Del Lungo Camiciotti Gabriella: Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction*. In: *Journal of Early Modern Studies* (2014) 3. 17–35. p.
- Del Lungo Camiciotti*, 2014b. *Del Lungo Camiciotti, Gabriella: The Construction of Epistolary Identity in a Gentry's Communication Network of the Seventeenth Century: The Case of Jane Lady Cornwallis Bacon*. In: *Journal of Early Modern Studies*. (2014) 3. 133–149. p.
- Dover*, 2021. *Dover, Paul M.: The Information Revolution in Early Modern Europe. New Approaches to European History*. Cambridge – New York, 2021. 342. p.
- Duchoňová*, 2014. *Duchoňová, Diana: Komunikácia uhorskej aristokracie v rodinnom a dvorskom prostredí v ranom novoveku: „považujem za dôležité informovať Vás...”*. In: *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského* 48. (2014) 23–37. p.
- Duchoňová*, 2015. *Duchoňová, Diana: Špecifiká komunikácie na aristokratických dvoroch v ranom novoveku*. In: *Historické štúdie* 49. Szerk.: Kodajová, Daniela. Bratislava, 2015. 19–37. p.
- Eisenstein*, 2005. *Eisenstein, Elizabeth L.: The Printing Revolution in the Early Modern Europe*. Cambridge, 2005. 384. p.
- Erdélyi*, 2020. *Erdélyi Gabriella: Anyaság a kora újkorban. Várdai Kata és lányai kapcsolata*. In: *Korall* 21. (2020) 82. 5–38. p.
- Fundárková*, 2014. *Fundárková, Anna: Listy ako médium symbolickej komunikácie v aristokratickom prostredí*. In: *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 48. (2014) 67–77. p.
- G. Etényi*, 2012. *G. Etényi Nóra: A nyomtatott információ értéke és funkcióváltozásai a kora újkorban*. In: *Aetas* 27. (2012) 4. 122–143. p.

- Hajzer-Módl*, 2018. *Hajzer-Módl* Éva: Szerepek és imázsépítés: Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és gondolkodásmódja. Doktori disszertáció (Kézirat). Budapest, 2018. 210. p.
- Hopp*, 1974. *Hopp Lajos*: A magyar levélműfaj történetéből. In: Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok. Szerk.: József Szauder – Andor Tarnai. Budapest, 1974. 501–566. p.
- Horváth*, 2010. *Horváth Hajnalka*: „...postán izentem vala Nagyságodnak”. Az információáramlás tényezői a XVII. század közepén. In: *Fons* 17. (2010) 1. 3–58. p.
- James*, 2017. *James, Carolyn*: Letters. In: *Early Modern Emotions. An Introduction*. Szerk.: Broomhall, Susan. London – New York, 2017. 121–124. p.
- Jankovics*, 2015. *Jankovics József*: A „Murányi Vénus” — tanúvallomásainak tükrében. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 119. (2015) 3. 399–417. p.
- Kamody*, 1985. *Kamody Miklós*: Észak-Magyarország hírközlésének története. *Borsodi Kismonográfiák* 22. Miskolc, 1985. 153. p.
- Kertész*, 2012. *Kertész Gábor*: A postai egyetemes szolgáltatás terjedelme és kilátásai a teljes postapiaci liberalizáció hajnalán. Doktori disszertáció (Kézirat). Budapest, 2012. 213. p.
- Komjáti*, 2010. *Komjáti Zoltán Igor*: „...Az mit hallottam, kötelességem szerint akarám Nagyságodnak tudtára adnom...”. Adalékok a híráramlás és hírhálózat történetéhez Felső-Magyarországon Koháry István füleki főkapitány levelezése tükrében (1672–1682). In: *Fons* 17. (2010) 1. 113–140. p.
- Komjáti*, 2017. *Komjáti Zoltán Igor*: „...Akár egy, akár másfelől csak veszendő félben lenni...”. Koháry István és a füleki helyőrség harcái a kuruc felkelők ellen (1672–1682). In: *Különvélemény: A mainstream magyar történelem határára*. Szerk.: Illik Péter. Budapest, 2017. 51–72. p.

- Mikó*, 1896. *Mikó Pál*: Női magyar levélstílus a 17. században. Székelyudvarhely, 1896. 71. p.
- Pálffy*, 2021. *Pálffy Géza*: Hungary between Two Empires 1526–1711. Bloomington, 2021. 284. p.
- Racaut*, 2017. *Racaut, Luc*: Print media. In: Early Modern Emotions. An Introduction. Szerk.: Broomhall, Susan. London–New York, 2017. 251–254. p.
- Soós*, 2022. *Soós Kálmán*: Belpolitikai harc a Magyar Királyságban a XVII. század 60-as éveiben (Az 1664–1670. évi főnemesi összeesküvés). Beregszász–Ungvár, 2022. 156. p.